

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО
ДІАГНОСТИКИ ВІКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ**

Проблема діагностики вікових особливостей психічного розвитку дітей слугувала предметом наукових інтересів відомих вітчизняних (В. Бехтерев, П. Блонський, Л. Виготський, П. Каптерев, О. Лазурський, О. Нечаєв, Г. Россолімо, І. Сікорський та ін.) і зарубіжних (А. Біне, А. Гезелл, Е. Клапаред, Е. Мейман, Ж. Піаже, В. Прейєр, Т. Тідеман, С. Холл, В. Штерн та ін.) учених. Водночас вона залишається актуальною нині, оскільки має великий практичний сенс з огляду на загальноприйняті державні тенденції забезпечення особистісно орієнтованого підходу до всіх учасників навчальної взаємодії, психологізації навчально-виховного процесу в закладах освіти.

Теоретико-методична підготовка студентів до діагностики вікових особливостей психічного розвитку дітей сприятиме оптимальному впровадженню в освітнє середовище прогресивних технологій забезпечення індивідуалізації навчання та виховання підростаючого покоління на основі грамотного застосування психодіагностичного інструментарію, формулювання обґрунтованого й достовірного психологічного діагнозу, розроблення та реалізації програм корекційно-розвивальної взаємодії з учнями.

Зважаючи на це, у сучасних дослідженнях розробляються аспекти фахової підготовки студентів до діагностичної діяльності (С. Мартиненко, О. Мельник, І. Пальшкова, В. Янгірова та ін.), теоретичні засади дослідження особливостей розвитку особистості на різних вікових етапах онтогенезу (Л. Бурлачук, І. Галян, К. Гуревич, Ю. Забродін, В. Пахальян, Т. Партико та ін.), практико орієнтовані технології вивчення психічного розвитку дітей вихователями, вчителями й практичними психологами (Н. Карпенко, Р. Немов, Р. Овчарова, Є. Рогов, М. Семаго, А. Сиротюк, Л. Співак, Л. Терлецька та ін.). Водночас виокремлення й аналізу, узагальнення та систематизації, на нашу думку, потребують підходи до визначення сутності, завдань й складових вікового діагностування, шляхи оптимізації формування у студентів у процесі фахової підготовки необхідних знань, умінь і навичок з діагностики вікових особливостей психічного розвитку дітей. Окреслені аспекти є метою нашого наукового пошуку.

Проблемам удосконалення фахової підготовки студентів були присвячені праці відомих представників вітчизняної психолого-педагогічної науки. Так, роздумуючи над проблемою професійно-особистісного становлення та розвитку майбутніх освітян, П. Каптерев у своїй праці «Про властивості вчителя» писав: «Учителі прагнуть підготувати себе належним чином з боку знання предмета та його методики, а з боку знання дитячої природи, історії її розвитку, змінних властивостей і потреб, буває сама незадовільна підготовка або її повна відсутність» [6, с. 16]. Аналізуючи критичний і кризовий стан підготовки майбутніх педагогічних працівників до вивчення розвитку дітей, видатний педагог виокремлював реальні причини цього: «Недостатнє наукове дослідження дитинства, його історії, а відтак і недолік усвідомлення викладачами важливості підготовки до вивчення розвитку школярів» [6, с. 18].

В іншому виданні – «Педагогічна психологія для народних учителів, вихователів і виховательок» – П. Каптерев переконував у необхідності вивчення педагогами особливостей розвитку психічних процесів дітей і на цій основі забезпечення дійсної індивідуалізації навчання і виховання, а, відтак, повноцінного психічного розвитку: «... вчитель навчас не загал дітей, а конкретних, відомих, міра розвитку яких і весь душевний склад мають свої особливості. Навчання за змістом і методом має відбуватися з урахуванням міри розвитку дітей, інакше воно не матиме користі як таке, що не відповідає природі дітей, яких навчають» [6, с. 17].

Схожі переконання стосовно змісту й необхідності підготовки освітян до

діагностичної діяльності висловлював професор А. Володимирський. Він писав: «Педагог-практик повинен мати свою думку про вихованця... мусить він оперувати нею на кожному ступені в практичній своїй праці, щоб зрозуміти механізм першого-ліпшого дитячого вчинку та вміти опанувати його; ... дослідження дитячої природи, обсягу її інтересів та критично пізнавальної здібності мусить бути обов'язковим для кожного вдумливого педагога, як безпека корисної та доцільної праці» [2, с. 60].

Питання про необхідність діагностики розвитку обґрунтовував також Л. Виготський. На думку науковця, «діагностикою розвитку називають, зазвичай, систему методів дослідження, які мають за мету визначення реального рівня розвитку, досягнутого дитиною. Реальний рівень розвитку визначається тим віком, тією стадією або фазою всередині заданого віку, яку зараз переживає дитина» [1, с. 71].

Відомий науковець зауважував: «Визначення реального рівня розвитку – найбільш болюче і необхідне завдання при розв'язанні будь-якого практичного питання виховання і навчання дитини, контролю за нормальним ходом її фізичного та розумового розвитку або встановлення тих чи інших розладів у розвитку, які порушують нормальний плин і додають всьому процесу атипового, аномального, а в деяких випадках – патологічного характеру. Так, визначення реального рівня розвитку – перше й головне завдання діагностування розвитку» [там само]. Водночас Л. Виготський зазначав, що «визначення процесів, які не дозріли на сьогодні, перебувають у процесі дозрівання, становить друге завдання діагностики розвитку. Це завдання вирішують знаходженням зони найближчого розвитку» [1, с. 72]. Він був переконаний у тому, що «психолог, який обмежується визначенням дозрілого, залишаючи осторонь те, що дозріває, ніколи не зможе отримати правильного і повного уявлення про внутрішній стан усього розвитку і, отже, не зможе перейти від симптоматичного до клінічного діагнозу» [там само].

Л. Виготський, формулюючи методичні аспекти ефективної діагностики вікових особливостей психічного розвитку, наголошував на таких принципових її моментах:

- необхідність усебічного вивчення послідовності процесу дитячого розвитку, особливостей кожного віку, стадій і фаз, основних типів нормального розвитку, структури й динаміки дитячого розвитку в їх різноманітті;

- на основі порівняння з віковими нормами або стандартами можливість характеристики розвитку дитини не лише з боку завершених, сформованих психічних процесів (діагностика у зоні актуального розвитку), але й тих, які перебувають на етапі дозрівання (діагностика у зоні найближчого розвитку);

- намагання розкрити зміст і значення виявленого симптому або групи симптомів з метою прогнозування динаміки індивідуальних і вікових особливостей дитячого розвитку, визначення його внутрішніх рушіїв. Це завдання, на думку Л. Виготського, вимагає науково обґрунтованого пояснення, передбачення, каузально-динамічного опису дослідником психічного розвитку дитини з урахуванням цілісної й динамічної структури її особистості, а не простої констатації симптомів (відхід від симптоматичного діагнозу й перехід на його клінічний рівень);

- дослідження міри розвитку окремих психічних функцій і їх динамічне об'єднання у діагнозі про цілісний психічний розвиток особистості дитини на конкретному віковому етапі;

- вивчення симптоматики порушень, етіології і характеру труднощів у контексті розвитку дитини, їх накладання на схему нормативного розвитку з метою визначення ступеня відхилення від норми, розмежування первинних і вторинних симптомів;

- побудова умовно-варіативного прогнозу психічного розвитку в залежності від зміни або збереження внутрішньої динаміки та соціальної ситуації розвитку дитини.

Нині використовується кілька термінів, якими позначають сутність процесу дослідження розвитку особистості на різних вікових етапах: нормативна вікова діагностика, діагностика розвитку, психологічна діагностика віку, психодіагностика раннього дитинства, особистісна психодіагностика тощо. У сучасній довідниковій та

науковій літературі запропоновано, наприклад, такі їх визначення:

– нормативна вікова діагностика – це визначення актуального рівня розвитку і зони найближчого розвитку дитини. Її завдання – вивчення за допомогою вікових норм, або стандартів стану розвитку, що характеризується як з боку дозрілого, так і незрілого процесу (Л. Виготський [1, с. 77]);

– особистісна психодіагностика – діагностика, спрямована на отримання інформації про темперамент, характер, когнітивний стиль, мотиви, інтереси й інші психічні властивості, що визначають загальну спрямованість і стиль діяльності людини на різних вікових етапах (Ю. Забродін [4, с. 281]);

– психодіагностика розвитку – це система дослідницьких прийомів, спрямованих на забезпечення контролю за характером його перебігу з метою своєчасного виявлення можливого неблагополуччя й ефективної роботи з попередження відхилень від норми (Ю. Забродін [4, с. 172]) тощо.

Наведені визначення, вочевидь, характеризують важливі завдання, які стоять перед віковою діагностикою, – з'ясування нормативності параметрів психічного розвитку дітей і надання їм кваліфікованої ефективної психологічної допомоги у випадку виявлення проблем. Наразі постає також необхідність визначити діагностичні критерії, які беруться до уваги у процесі дослідження вікових особливостей психічного розвитку дітей і, водночас, є його визначальними складовими. Аналіз досліджень у галузі вікової діагностики (Л. Бурлачук, І. Галян, К. Гуревич, Л. Виготський, Ю. Забродін, В. Янгірова та ін.) дозволяє систематизувати такі діагностичні критерії й виявити особливості їх урахування під час планування й реалізації педагогічними працівниками програми дослідження особливостей психічного розвитку кожної дитини. Проаналізуємо їх.

У процесі діагностики досліднику слід зважати на *вікову періодизацію* як умовний поділ на підставі об'єктивних критеріїв цілісного життєвого циклу особистості на вікові періоди (Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Г. Костюк, Г. Крайг, В. Мухіна, А. Реан та ін.). У кожному з них складаються своєрідні, неповторні взаємини дитини з найближчим соціальним оточенням, у процесі провідної діяльності під впливом суб'єктивних і об'єктивних чинників розгортається індивідуальна програма її психічного розвитку, формуються новоутворення, значущі для наступних вікових етапів онтогенезу. Параметри психічного розвитку, характерні для кожного з вікових етапів, конкретизуються у понятті «психологічний вік», яке, на думку Ю. Забродіна, можна визначити як «рівень розумового й особистісного розвитку людини (дитини), що виражається у вигляді порівняння з віком, представники котрого в середньому показують саме такий рівень розвитку» [4, с. 290].

У контексті діагностики особливостей психічного розвитку дітей важливим діагностичним критерієм є *вікова норма розвитку*. Як правило, цим поняттям означають такий рівень психофізичного й психосоціального розвитку особистості, що відповідає середнім якісно-кількісним показникам, отриманим під час обстеження представників популяції такого самого віку, статі, культури тощо. Вікові норми визначають також як часткові варіанти психодіагностичних норм, зібраних для дітей різного віку [4, с. 274].

Водночас у рамках критеріально-орієнтованого тестування під керівництвом К. Гуревича сформульоване визначення соціально-психологічного нормативу як системи вимог, яку суспільство формулює щодо психічного і особистісного розвитку своїх членів [4, с. 296]. У віковій психодіагностиці виокремлюють також інші важливі для визначення нормативності психічного розвитку особистості поняття:

– індивідуальна норма – модель онтогенезу, яку у рамках теоретичного опису закономірностей психічного розвитку можна вважати оптимальною для прогнозування найбільш повноцінного його варіанту (такий варіант розвитку вважають умовно-нормативним);

– функціональна норма – це своєрідна індивідуальна норма розвитку, яка є відправною точкою й одночасно метою корекційно-розвивальної роботи з дитиною, незалежно від характеру притаманних їй індивідуально-психологічних особливостей.

Основними діагностичними критеріями дослідження особливостей психічного розвитку дитини, ґрунтуючись переважно на ідеях Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва, вважають соціальну ситуацію розвитку дитини, психологічні новоутворення, провідну діяльність та кризи психічного розвитку [3; 4; 6].

Соціальна ситуація розвитку – це специфічні для даного віку, єдині та неповторні взаємини між дитиною і навколишнім середовищем (насамперед, соціальним), які відображаються в її переживаннях і реалізуються в спільній діяльності з іншими людьми. Поняття соціальної ситуації розвитку було введено Л. Виготським для аналізу динаміки розвитку дитини, тобто сукупності законів, якими визначаються виникнення і зміна структури особистості дитини на кожному віковому етапі.

Важливою складовою у вивченні динаміки вікового розвитку особистості Л. Виготський вважав *психологічні новоутворення*. Відомий науковець зазначав: «Такі новоутворення, що характеризують у першу чергу перебудову свідомої особистості дитини, є не передумовою, але результатом, або продуктом вікового розвитку» [1, с. 74]. Психологічні новоутворення віку (центральне та часткові) – провідні характеристики вікового періоду, важливі для всього процесу розвитку дитини оскільки характеризують особистісну перебудову й забезпечують необхідне підґрунтя для його повноцінності у наступному віковому періоді.

У рамках соціальної ситуації розвитку виникає *провідний вид діяльності особистості*. Поняття «провідної діяльності» було введено О. Леонтьєвим. Відомий науковець уважав, що у вивченні розвитку психіки людини необхідно виходити з аналізу розвитку її діяльності, провідної для конкретного віку. Важливими у цьому сенсі діагностичними індикаторами є такі: зміна провідного виду діяльності як ознака переходу від однієї стадії психічного розвитку особистості до іншої, виникнення й диференціація нових видів діяльності на основі засвоєння провідної для конкретного віку, формування у провідній діяльності основних психічних новоутворень віку тощо.

У процесі дослідження вікових особливостей дітей урахуються також діагностичні ознаки *криз психічного розвитку*, які виражаються, як правило, у загостренні суперечностей у перехідні періоди онтогенезу, свідчать про завершення одного циклу становлення особистості та початок наступного. Знання й урахування цих діагностичних індикаторів дорослими, причетними до психолого-педагогічного забезпечення навчання та виховання дитини, сприятиме встановленню достовірного психологічного діагнозу, формулюванню адекватного прогнозу її розвитку на дотичних вікових етапах.

Значний вплив на психічний розвиток дитини, вирішальне значення для її навчання і виховання мають *сензитивні періоди розвитку* як оптимальні з точки зору внутрішніх і зовнішніх умов етапи для формування тих чи інших психічних процесів, властивостей, видів діяльності особистості. Під час діагностування вікових особливостей психічного розвитку дітей варто знати середні межі сензитивного періоду, враховувати той факт, що межі сензитивності індивідуальні для особистості, оскільки пов'язані з нерівномірністю визрівання мозку та нервової системи, суб'єктивним життєвим досвідом дитини, особливостями формування різних властивостей тощо.

Діагностичними критеріями, які беруться до уваги в процесі дослідження вікових особливостей дітей, є також *показники психічного розвитку особистості* на кожному етапі онтогенезу: пізнавальна сфера (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява); чинники, що впливають на адаптивність та ефективність дитини в міжособистісних взаєминах (мотиваційна сфера, установки, ціннісні орієнтації, спрямованість, тактики спілкування дитини з оточенням); оволодіння системою різноманітних практичних і розумових дій, що забезпечують можливість продуктивної, творчої діяльності.

Оптимізації формуванню у студентів необхідних професійно значущих якостей з

досліджуваної проблеми сприяє розроблення *вікових діагностичних карток розвитку дітей*. На наше переконання, ефективність упровадження новітніх технологій діагностики онтогенезу залежить від чіткого розуміння освітянами основних параметрів психічного розвитку дітей на дотичних вікових етапах, які визначають його вікові й індивідуальні особливості, динаміку та потенційні ресурси. Такі параметри розкривають зміст вікових діагностичних карток розвитку дітей.

У процесі розроблення *вікових діагностичних карток розвитку дітей* майбутні вчителі й практичні психологи мають зважати на такі вимоги:

- картка розробляється окремо для кожного вікового періоду;
- у ній відображаються основні й важливі для психічного розвитку дітей параметри, характерні для конкретного вікового періоду;
- картка оптимально демонструє психологічні новоутворення, важливі для вікового розвитку дітей у наступному, дотичному періоді онтогенезу;
- вона розкриває діагностичні індикатори криз психічного розвитку, які присутні у вікових періодах, що стають предметом розробки;
- вікова діагностична картка актуалізує ресурси провідної діяльності, сензитивного етапу дитячого розвитку, а також їх наступнісний взаємозв'язок з провідною діяльністю та важливими новоутвореннями дотичного періоду;
- у картці передбачаються посилання на методики, за рахунок яких можна дослідити введені до її змісту діагностичні критерії вікових особливостей психічного розвитку дітей.

Таке навчальне завдання вимагає від студентів високого рівня інтегрованості наявних знань, умінь і навичок з різних галузей психології, професійного включення в проблему, належних рефлексивних здібностей для її візуальної презентації.

Підсумовуючи виклад теоретико-методичних аспектів підготовки студентів до діагностики вікових особливостей психічного розвитку дітей варто згадати тезу Л. Виготського: «Можна сказати без усякого перебільшення, що абсолютно всі практичні заходи щодо охорони розвитку дитини, щодо її виховання і навчання, оскільки вони пов'язані з особливостями певного віку, обов'язково потребують діагностики розвитку. Застосування діагностики розвитку до вирішення незліченних і нескінченних різноманітних практичних завдань визначаються у кожному конкретному випадку ступенем наукової розробки самої діагностики розвитку і тих запитів, які виникають при розв'язанні кожного конкретного практичного завдання» [1, с. 78]. Реалізація майбутніми вихователями, вчителями, практичними психологами таких важливих завдань сприятиме модернізації сучасної системи освіти на засадах гуманістично-інноваційної парадигми, виступатиме передумовою оптимізації можливостей неперервного і повноцінного духовного, інтелектуального, фізичного й соціального розвитку дітей, досягненню ними високих освітніх результатів.

Література:

1. Виготський Л. С. Структура і динаміка віку // Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: Навч. посіб. / В. П. Кутіщенко, С. О. Ставицька. – К. : Каравела, 2009. – С. 67-78.
2. Володимирський А. Школа природного розвитку / А. Володимирський. – К.: Б.в., 1920. – 112 с.
3. Галян І. М. Соціально-психологічні особливості діагностування людей різного віку // Психодіагностика : навч. посіб. / І. М. Галян. – К. : Академвидав, 2009. – С. 314-344.
4. Забродин Ю. М. Психодіагностика / Ю. М. Забродин, В. Э. Пахальян; под. общ. ред. Ю. М. Забродина. – М. : Эксмо, 2010. – 448 с.
5. Партико Т. Основні проблеми діагностики психічного розвитку людини / Тетяна Партико // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – №4. – С. 200-207.
6. Янгирова В. М. Підготовка учителя к диагностике развития младшего школьника / В. М. Янгирова. – М. : Прометей, 2000. – 220 с.

У статті розкриваються теоретико-методичні аспекти підготовки студентів до діагностики

вікових особливостей психічного розвитку дітей.

Ключові слова: *вікова діагностика, професійна підготовка, вікова діагностична картка розвитку.*

В статье раскрываются теоретико-методические аспекты подготовки студентов к диагностике возрастных особенностей психического развития детей.

Ключевые слова: *возрастная диагностика, профессиональная подготовка, возрастная диагностическая карта развития.*

The article is concerned with the theoretical and methodological aspects of students' training for diagnostic the age features of children's mental development.

Keywords: *age diagnostic, professional training, age and diagnostic card of development.*